

Filosoferen op de stoepen van de stad

Petran Kockelkoren

Bespreking van: René Boomkens, *Een drempelwereld: Moderne ervaring en stedelijke openbaarheid*, NAI Uitgevers, Rotterdam 1999. Zie ook: Dossier Boomkens, *Krisis* 73, winter 1998, p. 54-88.

Welke toon kan een filosoof tegenwoordig nog aanslaan, nu het klassieke waarheidsvertoog aan gemene corrosie onderhevig is? Het idioom van de apodictische toespraak vanaf de kansel verliest in Nederland weliswaar terrein maar is zeker nog niet uitgestorven. In de ontruimde gebieden wordt de vrijheid gevierd met een woekering aan lokale dialecten. Sf-esperanto, neo-evolutiespraak, virtualiteitsjargon genereren evenzovele *universes of discourse*. Maar als een lokaal dialect je niet genoeg is omdat je wel degelijk een boodschap voor wereld en mensheid denkt te hebben, wat dan? Je wilt niet meedoen aan de postmoderne meersprakigheid. Toch kun je niet terugvallen op de anachronistische ronktoon van de negentiende-eeuwse filosofie. Dan zul je een geluid moeten voortbrengen dat niet verloren gaat in de kakofonie van stemmen die op de filosofische markt vanuit tal van toko's opklinken. René Boomkens worstelt al meerdere boeken lang met dit probleem. Hij wil niet meehuilen met de wolven in de postmoderne bossen, maar een eigentijds modern geluid voortbrengen. Zijn ambitie is hedendaagse problemen in hedendaagse taal te herleiden tot de voorwaarden waaronder zij zich voordoen. Deze voorwaarden voor hun optreden worden niet, zoals in de negentiende eeuw, in een zuiver begripelijk universum gezocht maar ferm gelokaliseerd in de materiële condities van de stad.

De handelseditie van Boomkens' proefschrift is smaakvol vormgegeven door de NAI Uitgevers. Alleen al het uiterlijk verkondigt een grote actualiteitswaarde. Het boek is bijna vuistdik, heel wat anders dan de vele pomo-schotschriften die er in hun designjasjes geen geheim van maken eendagsvliegen te willen zijn. Boomkens' boek vraagt erom veroverd te worden. Het geeft zijn geheimen niet in een oogopslag prijs. Integendeel, het is worstelen geblazen. Van mijn worsteling

wil ik bij wijze van recensie verslag doen. Eerst vertel ik het slechte nieuws, over de vele manieren waarop Boomkens mij zonder richtingwijzers het bos in stuurde; daarna het goede nieuws: hoe mij desondanks waardevolle inzichten te beurt vielen. Voorop staat dat ik Boomkens' speurtocht naar een eigentijdse filosofische taal deel. Omdat hij daarin pioniert verdient hij alle krediet. Mijn kritiek komt daarom niet van buitenaf. Integendeel, wat ik mij als sympathisant afvraag is of Boomkens ongeschaafd over de lat komt waar hij hem zelf heeft gelegd. Ik prefereer een gesprek daarover boven een beoordeling door een stuurman aan de wal.

Het momentum van mijn eerste aanloop voerde mij door hoofdstuk I heen. Een aanloop is wel nodig omdat Boomkens eindeloos de tafel dekt en de messen slijpt voordat hij zegt wat hij gaat aansnijden en hoe hij dat denkt te doen. De lezer wordt eerst op meanderende vooroverwegingen onthaald. Daarin verklaart hij zijn onvrede met het postmodernisme en poneert hij zijn filosofische ambitie: hij beoefent de filosofische essayistiek als actualiteitsanalyse van de moderniteit. Omdat het in die actualiteitsanalyse niet alleen over ideeën mag gaan maar vooral over de materiële condities waaraan die ideeën ontspringen, vormt zijn analyse een *ontologie* van de moderne ervaring. De start- en landingsbasis van deze ontologie worden gevormd door de stad. De stad is de bakermat van de moderne ervaring, maar er zijn veel steden en die hebben niet allemaal op dezelfde wijze bijgedragen aan de articulatie van de moderne ervaring. Boomkens bespreekt vier steden die hij op een ontwikkelingstraject rangschikt: Parijs – de kindertijd, Amsterdam – de adolescentie, New York – het hoogtepunt van de moderne ervaring, Los Angeles – waar het ontwaakte moderne subject de postmoderne gevarenzone betreedt. Kenmerkend voor de stedelijke ervaring is de spanningsverhouding tussen privé-sfeer en openbare sfeer. Beide aspecten lopen het gevaar te worden verabsoluteerd: de openbaarheid bij voorbeeld in het snelheids- en verplaatsingsdelirium van Rem Koolhaas' New York, de intimiteit bij voorbeeld in de suburbane spreiding van ongenaakbare eenpersoonskoninkrijkes in Los Angeles. Boomkens pleit voor de honorering van de drempelwereld, de middenzone die beide bedreigde sferen – die van openbaarheid en intimiteit – verbindt en tegelijk scheidt.

Ik was opgelucht toen ik de plot te pakken had. Dat Boomkens de essayistiek omhelst, is blijkbaar tevens een alibi om door te stuiven zonder de lezer meteen een plattegrond te verschaffen. Je moet amechtig achter hem aanlopen en op je tellen blijven passen want de gids houdt ervan je te verrassen. Eenmaal gewaarschuwd heb ik een tweede aanloop genomen en toen nam ik de ruimte voor bedenkingen.

Boomkens zegt dat de filosofische essayistiek een enigszins gedis-

kwalificeerde filosofische traditie is. Mij lijkt eerder dat het een hoog gewaardeerd genre betreft, dat echter dermate hoge eisen stelt aan de beoefenaar dat de meeste auteurs liever de langere weg van de prozaïsche uiteenzetting kiezen. Een essay heeft een smalle basis en een scherpe top: een kwestie van snel stijgen en weer dalen. Dat lukt alleen als argumentatie en evocatie een gelukkige verhouding aangaan. Men schrijft bij voorbeeld niet slechts over de moderniteit, maar demonstreert in dezelfde beweging de moderne denkfiguur. De lezer wordt zodoende ertoe verleid zelf te voltrekken wat beweerd wordt. De verleidingstactieken van Boomkens zijn echter nogal wijdlopig. Zijn essays over de vier genoemde steden vormen boekjes in een boek. Bovendien schrijft hij in de multiple choice-vorm. Neem bladzijde 53. Eerst wordt er een uitspraak gedaan; een paar regels verderop wordt zij herhaald: '... anders gezegd ...'; twee regels verder: '... weer anders: ...'; een alinea verder: '... scherper geformuleerd ...'; nog een alinea verder: 'het zou met andere woorden wel eens zo kunnen zijn, dat ...'. Dit voorbeeld vormt geen valse door mij veralgemeniseerde uitzondering. Als het even dubbelop kan, gebeurt het ook. Dat is mijnentwege niet alleen stijlkritiek. Op deze manier wordt een vertoogtrant opgevoerd die het beeld neerzet van de diepborende denker, die al cirkelend steeds dichterbij de kern nadert, elleboog op de knie en vuist onder de kin. Niet alleen is dit een zonde tegen het essayistische credo maar het demonstreert tevens de denkhouding van het klassieke waarheidsvertoog, die haaks staat op de ambulante stedeling die Boomkens inhoudelijk ten tonele voert.

Boomkens zegt zelf dat hij een sterk verhaal wil vertellen. Het ene Grote Verhaal van de moderniteit – technologie, democratie, vrijheid, rationaliteit, kapitalisme – heeft immers afgedaan. Daarvoor in de plaats treedt een montage van lokale geschiedenissen, waarin ook beelden uit contemporaine kunst of films kunnen worden meegevochten. 'Van zo'n verhaalstechniek kun je zeggen dat ze veelzeggend is zonder dat er gebruik wordt gemaakt van de systematische uiteenzetting of de wetenschappelijke bewijsvoering.' (p. 40) Toch hebben deze loffelijke voornemens Boomkens er niet van weerhouden een tamelijk dwingende retorische figuur van het Grote Verhaal ter ordening aan zijn materiaal op te leggen. Een van de sleutelconcepten van het Grote Verhaal is immers het idee van vooruitgang. Doordat Boomkens zijn vier steden in een ontwikkelingsperspectief plaatst – van kindertijd via adolescentie naar volwassenheid – ontsnapt hij aan postmodern relativisme. Maar moeten we alle andere, niet genoemde steden nu ook in Boomkens' ontwikkelingsfasen indelen? Wat valt er te zeggen over Brazilia en over andere nieuwe metropolen in Latijns-Amerika, Afrika en Azië? Of dichterbij huis: Rotterdam en Dresden hebben

door bombardementen in de Tweede Wereldoorlog beide hun hart verloren; de ene stad heeft bij het naoorlogs herstel een vlucht naar voren gemaakt, de andere door beschaamde restauratie een naar achteren. Hoe komt daarin de moderne ervaring tot uitdrukking? Het losjes gehanteerde ontwikkelingsmodel betoont zich stiekem toch als een moderne machtspreuk die een ondermijnende diversiteit moet bezweren. Zo sterk is het beroep daarop niet.

Voor wie is het boek trouwens geschreven? Wil Boomkens stedenbouwers een handreiking geven? Het boek is in het Nederlands geschreven. Men zou verwachten dat een Nederlands boek over verstedelijking in zou gaan op actuele vraagstukken hier te lande. Die zijn er genoeg. De situering van de stad ten opzichte van het platteland, de integratie van stad en natuurontwikkeling staan voortdurend ter discussie. Het beleid zoekt antwoorden. Lobbenstad of rasterstad? Compacte stad en stadsinbreiding of verweving en stadsuitbreiding in het groen? Concentratie van stadsuitbreiding in VINEX-enclaves of randbebouwing langs infrastructurele lijnen zoals snelwegen of kanalen volgens het corridorconcept? De *Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening* is in voorbereiding en het concept daarvan werd reeds onder de eufemistische titel *Houtskoolschets* gepresenteerd. Ondertussen gonzen de ministeriële burelen van de millenniumkoorts. *Nederland 2030*, een nota die in tal van discussies is voorbereid, presenteert vier scenario's voor toekomstige ruimtelijke ordening. Hebben de betrokkenen iets aan Boomkens' boek? Ik vrees van niet. Hij gaat souverain aan deze discussies voorbij en de vertaalslag is bij gebrek aan handvatten voor de lezer moeilijk te maken.

Gaat Boomkens dan tenminste in discussie met andere Nederlandse auteurs? In de inleiding worden tal van collega's bedankt. In de literatuurlijst zijn er heel wat minder terug te vinden. En als je via de index hun invloed uitzoekt, dan kom je van een koude kermis thuis. Boomkens verwaardigt zich alleen met de groten der aarde te verkeren. Verwijzingen naar Nederlandse discussies blijven beperkt tot een oblique hoedlichting of de groeten doen. Een politiek geëngageerd auteur over verstedelijking als Maarten Hajer wordt gewoon overgeslagen. Hier wreekt zich het essayistische alibi. Argumentatieve uiteenzetting met andere standpunten is overbodig verklaard. Zelfs de groten worden buiksprekend opgevoerd in het overkoepelend verhaal van de wording van de moderne ervaring. Dat klemmt temeer daar dit haaks staat op de strekking van het boek. Het kan best zo zijn dat mensen ontworteld raken in de metropool. De moderne ervaring gaat volgens Boomkens echter niet over thuiszijn door afkomst maar over thuiskomen door je voorbijgaand te nestelen. 'Wonen en identiteit verschijnen voor het eerst als resultaat van "migratie", als een vorm van aan-

komst, in plaats van als herkomst.' (Krisis 73, p. 55) Ik ben het daar helemaal mee eens en vind het zelfs een bevrijdende gedachte, maar strekking en stijl komen in het boek niet overeen. Het boek is weliswaar in het Nederlands geschreven, maar niet op aankomst in Nederland berekend.

Wat als adressantenbestand overblijft is de Nederlandse tak van de internationale intellectuele elite, die zich over haar eigen ontstaansvoorwaarden buigt: de stad. Maar ondanks het schermen met verplichtende woorden als *actualiteitsanalyse* en *ontologie*, blijft het boek stecken in vertooganalyses. 'Ik ontwikkel, in de termen van Foucault, een "ontologie" van het stedelijke heden, van moderne ervaring en identiteit, aan de hand van een filosofisch-historische reconstructie van verschillende debatten over de moderne stad en verstedelijking.' (Krisis 73, p. 54) Veel erover praten is precies wat merkwaardig genoeg gebeurt. Ik noem dat merkwaardig omdat juist Foucault een kien oog had voor de materiële voorwaarden van de ervaring. Architectuur wordt door hem aangewezen als de bakermat van de privé-sfeer. Pas wanneer mensen eigen kamers ter beschikking krijgen gesteld om zich in terug te trekken, kan de notie van het autonome subject opduiken. Het subjectbesef is dus een plooiing naar binnen van uitwendige disciplinaire praktijken, waaronder architecturale dwang een vooraanstaande is. Langs dezelfde weg kan het subject ook weer worden opgelost. Rem Koolhaas beweert dat een gebouw een machine is om mensen te sorteren. Hier krijgt een nieuw soort subject gestalte dat niet meer wordt geconstitueerd door architecturaal aangereikte privacy maar door anonieme doorsluizingsmechanismen. In Boomkens' verhaal is van de stad als materiële voorwaarde voor de ontwikkeling van het subject weinig terug te vinden. In ieder geval wordt zij zo niet expliciet gethematiserd. De materiële wending die tegenwoordig in Science & Technology Studies gestalte krijgt, is vooralsnog aan de auteur voorbijgegaan. Hij voert gerenommeerde architecten en filosofen op die praten over de stad en haar bewoners. De stad zelf verschijnt voornamelijk als decor waartegen de debatten over de vorming van de moderne ervaring zich aftekenen.

Het boek werd door mij dus in tweede aanloop met de nodige reserves gelezen. Bovendien heb ik het, op uitnodiging van de auteur, af en toe kriskras doorkruist aan de hand van de index. Boomkens stelt namelijk zijn verhaal als tekstueel patchwork aan de lezer voor. Zijn ordening is niet dwingend bedoeld; de lezer mag zijn eigen route kiezen. Op die manier heb ik inderdaad mijn rode draad gevonden. Overigens was dat wel degelijk Boomkens' verdienste, want hij vestigde mijn aandacht erop. De rode draad is die van de flaneur die over de stoepen van de stad paradeert. Ik kan weliswaar met betrekking tot dit boek

lang en breed kankeren over 'alles wat u niet gewonnen hebt', maar als het daarbij blijft, doe ik tekort aan wat het wel te bieden heeft. Mijn bedenkingen ten spijt blijft er toch een interessante invalshoek over, via welke Boomkens ons op weinig betreden paden voert. Het gaat dan wel om voer voor filosofen, met achterlating van architecten, stedenbouwkundigen en beleidsmakers.

Wie in Plato's dialogen tussen de regels door leest, komt heel wat te weten over de materiële ambiance waarin de opgetekende gesprekken plaatsvonden. Het ritueel rond het wijnschenken tijdens het symposium, de verstrooiing die optredende danseressen en artiesten brachten, de wandelingen naar de plaats van samenkomst en er weer vandaan, de gedachtewisselingen op de *agora* of buiten de stad in het open veld. Niet voor niets noemde Aristoteles de Academie die hij in 335 B.C. te Athene stichtte de '*peripatetische school*', hetgeen kan worden vertaald als de 'school van de rondwandeling'. Vroeg of laat moet toch de vraag boven komen drijven in hoeverre de Griekse filosofie inhoudelijk haar materiële ontstaansvoorwaarden reflecteert. De Griekse *polis* stond niet in tegenstelling tot het omringende platteland maar omvatte het. De hoplieten-democratie won steeds meer terrein, maar de bestuurslaag van de stad leunde ten tijde van de grote filosofen nog zwaar op de gegoede landadel met haar stedelijke onderkomens. Dat moet toch in de toenmalige filosofie terug te vinden zijn? Diezelfde vragen kunnen we mutatis mutandis stellen ten aanzien van ons huidige moderne wereldbeeld. Verandert de filosofie gelijk op met veranderende ontstaansvoorwaarden?

Het ontstaan van het moderne wereldbeeld is mede te danken aan de opkomst van een nieuwe mathematische manier van kijken. De vervanging van het geocentrische model door het heliocentrische is daar een treffend voorbeeld van. Spinoza was zo onder de indruk dat hij zelfs zijn ethiek *more geometrico* schreef. Descartes' *ego*, waaraan zijn methodologie was opgehangen, vertoonde slechts formele kenmerken; het lichaam werd in slaap gesust. Geen wonder dat Kant de vroegmoderne ervaring op de spits dreef door het transcendentale *ego* als kenbron te articuleren. Fysiek gezien is Kant nooit buiten Koningsberg geweest; de huisvrouwen daar konden hun klokken op zijn dagelijkse wandelingetjes gelijk zetten. René Boomkens haakt pas in dit verhaal van de wording van de moderne ervaring in aan het eind van de negentiende eeuw. Het zijn grote stappen van de peripatetische school, via de punctuele Kant naar de flaneurs in de Parijse passages, maar de blikrichting blijft hetzelfde: in hoeverre getuigt de filosofie van de condities waaraan zij telkens ontsprong?

Boomkens analyseert op allerlei wijzen de moderne ervaring in relatie tot haar ontstaansgrond: de stad. Ik kan u aanraden via de index de

rode draad van de flaneur te volgen. Die begint in de Parijse passages maar brengt u evengoed in het gezelschap van de provincialen die op hun dagtochtjes de grote stad ontdekken, hij maakt u tot voyeur om u ten slotte de getto's van Los Angeles binnen te voeren ten tijde van de Rodney King-rellen. Het transcendentale ego van de vroegmoderne ervaring heeft inmiddels plaatsgemaakt voor het geïncarneerde zelfbewustzijn van de laatmoderne ervaring dat zich in hiphopkledij en voorzien van gettoblaster over de stoepen van de stad beweegt. Waarover praten zij ...? Zij wisselen hun omgevingskennis uit, hetzij als marktverkenner of trendsetter, als voyeur of levend kunstwerk, als detective of journalist. Voortdurend staan de grenzen tussen intimiteit en openbaarheid op het spel.

Volgens Boomkens hoort de crisis van het subject tot de moderne ervaring. Daarom is het postmodernisme veeleer een exponent van de moderne ervaring dan een alternatief daarvoor. Boomkens' moderne subject handhaaft zich vingerknippend op de drempel. Deze redding van het moderne subject is echter eerder een geloofsbelijdenis dan dat zij het logisch gevolg is van argumentatie. Zijn schema van historische ontwikkeling loopt hier tegen een grens aan. In een eerder boek, *Stad zonder horizon* (Van Gennep, Amsterdam 1997), waagde Boomkens het over die grens heen te kijken. Daar vroeg hij zich af wat de politieke consequenties zijn wanneer het plaatsgebonden subject – dat de pijler van de vertegenwoordigende democratie vormt – heeft afgedaan. Met deze spannende vraag blijven we thans zitten. Niettemin kan ik eenieder die benieuwd is naar de ontstaansgronden van de moderne ervaring en naar haar articulatie in filosofie en architectuurtheorie dit boek van harte aanbevelen.

Over de auteurs

Guy Widdershoven is bijzonder hoogleraar Hermeneutiek en Gezondheid bij de vakgroep Gezondheidsethiek en Wijsbegeerte van de Universiteit Maastricht.

Bert Musschenga is als bijzonder hoogleraar Ethiek verbonden aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en tevens directeur van de onderzoeksschool Ethiek.

Wim van der Steen is als bijzonder hoogleraar Filosofie van de Biologie verbonden aan de vakgroep Theoretische Biologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Hans van Delden is verpleeghuisarts en projectleider Medische Ethiek van het Centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht van de Universiteit Utrecht.

Govert den Hartogh is hoogleraar Ethiek aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Jan Vorstenbosch is filosoof en verbonden aan het Centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht van de Universiteit Utrecht.

Theo van Willigenburg is hoogleraar Ethiek aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam en tevens bijzonder hoogleraar in de Ethische Aspecten van de Gezondheidszorg vanwege de stichting Socrates aan de Universiteit van Amsterdam.

Ewald Engelen is verbonden aan de afdeling Wijsbegeerte van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Hij bereidt een proefschrift voor over economisch burgerschap. Email: engelen@philo.uva.nl

Chunglin Kwa is verbonden aan de vakgroep Wetenschapsdynamica van de Universiteit van Amsterdam. Adres: Nieuwe Achtergracht 166, 1018 WV Amsterdam.

Barend van der Meulen is senior onderzoeker aan het Centrum voor Studies van Wetenschap, Technologie en Samenleving. Hij doet onderzoek naar de ontwikkeling van het wetenschapssysteem en wetenschapsbeleid. Zijn adres is: Centre for Studies of Science, Technology and Society, Universiteit Twente, Postbus 217, 7500 AE Enschede. Email: b.j.r.vanderMeulen@wmw.utwente.nl

Petran Kockelkoren is als wijsgerig antropoloog verbonden aan de vakgroep Systematische Wijsbegeerte van de Universiteit Twente. Adres: WMW-SW, Postbus 217, 7500 AE Enschede. Email: P.J.H.Kockelkoren@wmw.utwente.nl